

ד"ר דניאל שליט

מקדש, חידוש והתחדשות*

חלק א: שלוש תקופות בכלכלה

חלק ב: על עבודת המקדש, על ההיסטוריה ועל הזמן הזה

חלק א: שלוש תקופות בכלכלה

שלוש תקופות כלכליות ידע האדם. התקופה הראשונה יכולה להיקרא בשם 'כלכלה טבעית': כלכלת בור המים והמחרשה. עיקר הייצור היה חקלאי. האנרגיה שהושקעה הייתה גופנית. אורך התקופה כאורך ההיסטוריה האנושית, להוציא את מאות השנים האחרונות.

התקופה השנייה ימיה קצרים, ובכל זאת היא הפכה את פני העולם: הכלכלה התעשייתית, המכאנית. כאן נדרשו מקורות אנרגיה חדשים וחזקים יותר: הקיטור ולאחר מכן החשמל; ולשם ייצור המכונות נדרשה שיטה חדשה של גיוס כספים: השיטה הבנקאית והבורסאית.

כעת אנו נמצאים בעיצומה של התקופה השלישית, הקצרה והמהפכנית מכולן: כלכלת המידע. המדובר לא במכונות חדשות אלא ברציונליזציה טוטאלית, ב"דיגיטליזציה" של כל הייצור, כלומר, מצב שבו כל תהליך ייצור מוגדר בהגדרה מתמטית מדויקת ולכן כל מוצר ניתן לשכפול אינסופי.

* * *

התורה ניתנה בימי הכלכלה הראשונה, הטבעית, החקלאית-ידנית. בינתיים הצטמצמה החקלאות לשלושה אחוזים בלבד מכלל המשק, וגם היא הפכה למתועשת וממוחשבת: היא כבר אינה מרוכזת בחצרו של האיכר, ואינה מבטאת את הווייתו, אלא מתבצעת באופן מתועש וממוחשב הרחק מן החקלאי התעשייתי. תורה שתחול

* הרחבת דברים שנאמרו ב'מושב הכלכלי' ביום העיון שנערך לקראת סעודת המקדש בשנת תשס"ה.

רק על מגזר חקלאי כל כך מצומצם ושונה, תהיה מעוקרת ממובנה המקורי, כמבטאת את כל שיעור קומת האדם.

כדי לשחזר את משמעותה המלאה של התורה, עומדות לפנינו שתי דרכים: לחזור לכלכלה הטבעית - "חזרה אל הטבע", או למצוא דרכים להחיל את התורה על כל מרחבי כלכלת זמננו.

הייתי מציע לחשוב על שני הדברים כאחד. מצד אחד, להרחיב את תחולת התורה על כל אופני הכלכלה המודרניים; מצד שני יש לחשוב כיצד להשיב לכלכלה הטבעית מעמד חשוב ויסודי בדרך כלשהי.

הדרך הראשונה תצריך הצעת מודל של יחידה כלכלית - אם מפעל בודד או כלכלה לאומית שלמה - אשר בה המניע היסודי אינו עשיית רווחים, אלא החיים הנכונים (וגם הרווח יבוא). במפעל כזה, כל ענפי הפעילות - החל מגיוס ההון, דרך היחסים הפנימיים בין עובדי המפעל, וְכֵלָה באיכות המוצר ובדרכי השיווק וביחס אל הקונה - כולם יהיו "נכונים".

מה פירוש "נכונים"? - הדבר מתחיל בדברים ההולכים ונעשים כיום מקובלים על חברות מסחריות בעולם: "קוד אתי" המחייב את החברה; יחסי אנוש תקינים וחיוניים בין העובדים; מוסר עבודה של העובד כלפי עבודתו; מחויבות לאיכות מוצר גבוהה; הגינות ואמינות בתהליכי השיווק ואמת בפרסום. בכל אלה מתבטאת ההנחה שמקום עבודה אינו רק מתקן לייצור כסף, אלא, ראשית כל, מערכת של יחסים בין בני אדם. אבל עוד חשוב מזה, מקום העבודה מתנהל לפי החוקים הנצחיים של היקום. ובלשון יהודית: מקום העבודה מתנהל לפי התורה במובנה הרחב ביותר, תורה שקדמה לעולם והמקיימת את העולם, ואשר לפי חוקיה תיכון תבל כל תימוט.

כמובן שבעת ובעונה אחת ניתן וצריך למצוא תקדימים ורמזים לחוקים אלה בתורה שבכתב ושמעל פה, ואלה בלי ספק ימצאו. אבל מותר לנו להודות שהמצב הטכני-כלכלי שבו אנו נמצאים הוא מהרבה בחינות חדש לגמרי, ולא ימצאו לנו הדרכות מפורשות אלא מתוך רוח הדברים העמוקה ביותר.

וכיצד מפעילים חיים "נכונים" כאלה למעשה? על כך תצטרך לדון, להחליט ולבקש מועצה קבועה של המפעל בראשותו של רב או מדריך, שסמכותו תהיה מקובלת על כולם; אבל שיהיה גם בעל כישורי הנחיה, הקשבה וגישור. מפעל כזה יוכל להוות דגם למפעלים אחרים, ובשעת רצון - דגם לכלכלה לאומית שלמה. אבל אי אפשר להתחיל מהסוף; גם מפעל אחד כזה הוא חידוש מרחיק לכת למדי.

* * *

כעת, לדרך השנייה שהיא כזכור השבת כבודם ומעמדם של ענפי הכלכלה הטבעית. בכלכלה המערבית נטה עד עתה כל אופן ייצור למחוק את כל הקודמים לו, מטעמי יעילות. אם נמצאה, למשל, דרך חדשה, מכאנית או ממוחשבת, להדפיס ספרים על נייר, לא היה מעתה שום טעם לכתוב אותם ביד או על גבי קלף.

ואילו במחשבה החדשה יישמרו ל"טכנולוגיות" הוותיקות זכויותיהן, באשר הן מבטאות רובד מסוים של האישיות שאיננו מתבטא בטכנולוגיה החדשה.

עצם המילה "טכנולוגיות" ביחס למלאכות של העולם העתיק אינו מדויק, כי "טכנולוגיה" מבטאת את הרעיון שאין כאן אלא דרך חיצונית, שאין בה כשלעצמה שום חפץ אלא בתוצאתה. ואילו המלאכה הישנה היה בה גם יסוד של "לשמה". כאשר הקדר עייב כד, הוא השקיע בחמר, באדמה, את כוחות גופו ואת האנרגיות הרוחניות שלו, והביא בכך את העפר ממצב גולמי למצב של יצירה אנושית, שהיא צלמה של היצירה הא-להית.

לכן, יינתן מקום יסודי לחזרה אל הבסיס של כל יצירה - אל האדמה ועבודתה, וכן אל המלאכות הטבעיות, כמו טווייה ואריגה, התקנת המזון ובניין. אמנם, הכלכלה הרחבה לא תוכל להישען עליהן; אבל הן יעשו לשמן ו"לשם מצווה" - במובן "הרך" של המילה "מצווה" - כ"דרכי חסידות", כ"הערת השכל" (בלשון ספר **חובת הלבבות**, שער עבודת הא-להים, סי' ג) או כנדבית לב.

במסגרת כזאת של החייאת ערך עבודת האדמה, יש לחשוב על חלוקת קרקעות האומה לא רק לצורכי חקלאות מסחרית או בנייה מסחרית, אלא לצורך עבודת האדמה שלא לצורך רווחים, לכל משפחה או יחיד שיתחייבו לכך, למשך תקופת יובל או עד פטירתו של היחיד. אם לא עמד המתחייב בהתחייבותו, תוחזר החלקה או הנחלה לבעלות האומה.

חלק ב: על עבודת המקדש, על ההיסטוריה ועל הזמן הזה

כיוון שאין תקופתנו חקלאית, כיוון שאין לבני האדם עוד עדרי צאן ובקר ולא יבולי שדה, עלינו להעלות את השאלה מה יהיה על חידוש העבודה בבית המקדש, שבמרכזה הקרבנות.

ההתפתחות הטכנולוגית-כלכלית לא הייתה רק התפתחות טכנית. הייתה כאן גם התפתחות כללית של האדם, ובכללה התפתחות רוחנית, והיא זו שהתבטאה בחידוש

הטכני. במעבר מחקלאות ידנית לתעשייה, ומשם לייצור ממוחשב - עבר האדם שלושה שלבים של "אוטונומיזציה" - יציאה לעצמאות ולעמידה ברשות עצמו, והרחבת יכולתו ליצור ולבנות עולם.

בלשון תורת הסוד ולפי הרב קוק - יציאה זאת לעצמאות היא "נסירה", ניתוק, מעבר ממצב טבעי, טבוע, שלא בבחירה - למצב רצוני, בוחר, מקבל אחריות, בוגר; ממצב "קטנות" למצב "גדלות" (וראה אורות, אורות ישראל, א, יג, ע' קמב).

יחד עם התפתחותו זו של האדם מ"קטנות" לגדלות, היו חייבות לחול התפתחויות גם באופן עבודת הא-להים שלו.

אבל כדי להבין יותר טוב, הן את ההתפתחות הכלכלית והן את ההתפתחות הרוחנית, צריך לסדר אותן לפי תקופות.

* * *

את ההיסטוריה אפשר להבין כבנויה מתקופות של קרבת ה', המתחלפות בתקופות של ריחוק מה' ועליית מרכזיות האדם. נחלק אותן כך (הסבר מפורט יותר - להלן):

התקופה הקדומה - מאז היות האדם עד סוף בית ראשון: בעמים - תודעה אלילית, ובישראל, כתגובה וכתיקון: הנבואה.

תקופה שנייה, החל מבית שני: תחילת עליית העצמאות האנושית. ביוון - הפילוסופיה; בישראל - חז"ל, שכל של תורה, וראה "תנורו של עכנאי".

תקופה שלישית - ימי הביניים, השכל האנושי מפנה את מקומו לחזרת התודעה הדתית, הפעם כבר לא כתודעה אלילית אלא כמושפעת מישראל: הופעת הנצרות והאסלאם. ביהדות, באופן פרדוקסלי, זוהי תקופת הגלות, כאשר החידוש בתקופה זאת הוא יציאתה לאור של תורת הסוד.

תקופה רביעית - "הזמן החדש" של ארבע מאות או חמש מאות השנים האחרונות - שוב תקופה "חילונית", הפעם קצרה יחסית אבל קיצונית: הופעה חוזרת של השכל, הפעם השכל המתמטי-מדעי; כאן היא תחילת הכלכלה התעשייתית, בעוד שעד כאן הייתה הכלכלה טבעית.

תקופה חמישית - המצב שאנו נתונים בו כעת. זהו מצב מעבר. מצד אחד - הכוחות המעצבים הם עדיין המדע והטכנולוגיה. מצד שני - אלה כבר טכניים בלבד, ריקים מן הרוח ההומניסטית שפיעמה אותם; וניכרת חזרה לרוחניות ולתשובה.

וכאן מקום שאלתנו על עבודת המקדש: מה צורה אנו חוזים לה? האם תעמיד במרכזה, למשל, קרבנות מן החי?

בעזרת לוח התקופות ששרטטנו לעיל, ננסה לחשוב על השאלה הזאת.

א. בתקופה הקדומה, היה האדם קרוב לאור א-להי ורווי בו. זהו לכאורה כמעט מצב גן עדן, אלא שמבחינת התפתחותו אין האדם קולט אותו בטהרתו, ואדרבה: הוא מעוות אותו ולכן מאבד אותו; והמצב נקרא: אלילות. בשלב הזה, בכל האמונות, הקרבן הוא לב-ליבה של עבודת הא-להים, חוק הקיום, משהו מובן מאליו כמו הנשימה. התורה מספרת על קרבנותיהם של קין והבל, אבות האדם, כעל הדבר הטבעי ביותר. וכן, מאוחר יותר, היא מספרת על קרבנותיהם של נח, ועם הופעת ישראל - של אברהם ושל יעקב, כדבר המתבקש והמובן ביותר. הקרבן היה הביטוי המובן מאליו של מסירות נפש, של התבטלות לא-להות.

בישראל, שהוא הופעה חדשה מול מארג האמונות המיתולוגי ולעומתו, נעשה הקרבן כלי כללי, לאומי, להשראת השכינה.

ב. התקופה הבאה מביאה התפתחות בעמידה העצמאית של האדם ובאחריותו. ביוון, עושה השכל את צעדיו הראשונים; מצד שני עדיין רווחת שם עבודת האלילים - "מנהג אבותיהם בידיהם".

בישראל אנו עדים, בבית שני, לסילוק הנבואה ולעליית כוח חכמים (שוב, תנורו של עכנאי, "לא בשמים היא"); יש מקדש וקרבנות, אבל מקדש "חסר ה' דברים" (יומא דף כא, ע"ב על-פי חגי א', ח), והבולט בהם - רוח הקודש; את החלשת הנוכחות הא-להית מתאר באופן נוקב מדרש האגדה (יומא סט ע"א), שבו ביקשו חכמים להחליש את כוח יצרא דעבודה זרה, ונענו; אלא שיחד עם זה יצאה כעין לשון אש מבית קודשי הקודשים - כלומר - הצמצום והסילוק של הכוח הא-להי בעולם החליש את להט העבודה הזרה, אבל החליש גם את עוז עבודת המקדש.

במקביל לעבודת המקדש הכללית, הלאומית, עולים כעת בית הכנסת ובית המדרש. הפעילות בהם, התפילה ולימוד התורה, נושאת אופי אישי יותר; הרב קוק רואה בתיקון האישי את עיקר עניינו של בית שני (במאמרו "למהלך האידאות בישראל").

ג. בתקופה הבאה, הנקראת בהיסטוריה הכללית בשם "ימי הביניים", חלה בכל העולם תחייה דתית מסוימת; אצלנו זוהי הגלות הארוכה, "גלות אדום", בה נותרנו

ללא מקדש וללא ארץ, אבל לעומת זאת שבנו אל עבודת ה' במה שנותר, בבתי הכנסת ובבתי המדרש; "משחרב בית המקדש אין לו לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה".

ד. בזמן החדש חלה התעוררות נמרצת של האוטונומיה האנושית, ויחד איתה - הופעת התעשייה והטכנולוגיה. במערב נדחקה האמונה מפני המדע ומפני האישיות האינדיבידואלית; בישראל הופיעה תנועת ההתבוללות, ובין אלה שנשארו נאמנים לאמונה - הופיע אופן של עבודת ה' שהוא הרבה יותר אישי ונפשי: החסידות.

ה. התקופה הנוכחית, זמן המעבר. הישגי הרוח העצמאית האנושית - ובכלל זאת הטכנולוגיה - עדיין קיימים, אם כי תוך התרוקנות מתוכנם ההומניסטי ונסיגה; מצד שני, קיימת תחייה דתית בכל התרבויות. ושוב, כאן מקום שאלתנו: עד כמה תיתכן תחייה של עבודת בית המקדש במתכונתה הראשונה, כולל קורבנות מן החי?

* * *

חשוב לומר, שלמרות שנראה שהאדם הוא הכוח המניע את כל התקופות, הרי המניע העמוק לכל ההתפתחות הזאת אינו האדם, אלא אופנים שונים של הארה וסילוק אור א-להיים, שיצרו גם אופנים שונים של דמות האדם. לפיכך עלינו לומר שאפילו עליית האישיות האנושית גם היא לא הייתה מכוח האדם, אלא מכוח צמצום הופעת הא-להות כדי לאפשר את הופעת עצמאות האדם ואת התיקון האיש.

כעת מצב עבודת הא-להים הוא שכולה, גם במדרגות הגבוהות ביותר, חייבת לשתף את אישיות האדם, לעבור דרך תיקונו.

והנה מצד אישיותו של בן-זמננו, קשה לו לקבל את עבודת הקרבנות; ראשית, כאמור, התרבות כולה כבר אינה חקלאית, טבעית - אז יש לאדם קשר ישיר עם הצומח ועם החי, ואז הקרבן מן החי מבטא מסירות מצד האדם - אלא תרבות עירונית, תעשייתית, ממוחשבת, כספית. שנית, הרגש המוסרי האנושי, שהתפתח יותר, סולד מהקרבת בעלי חיים. אמנם קיים השיקול העתיק, שלא נכון להתחיל את הרחמנות על בעלי החיים מעבודת הקודש, בעוד שעבור שולחנו ותאוותו אין לאדם שום בעיה ליטול חיים (ראה הרב קוק, חזון הצמחונות והשלום, ליקוטים מתוך "אפיקים בנגב") - אבל כנגד זה, הרי יש כיום תנועות הולכות ומתחזקות של צמחונות, טבעונות ותנועות סביבתיות בכלל, המתנגדות לאכילת בשר גם בעבור שולחנו של האדם, ועל כן מחאתן נגד קרבנות מן החי חזקה יותר.

צריך לחשוב שמא לא רק חילונים, כי אם גם דתיים, נרתעים מפני אפשרות של חידוש העבודה במקדש לא רק בשל חששות הלכתיים, אלא מפני שאופן העבודה הזה כבר אינו שייך להם, והפך להם לזר ומוזר.

* * *

ואיזה אופן עבודה שייך להם? - לימוד, כמובן. לימוד בכל חלקי התורה: גמרא, מחשבה, מוסר, חסידות.

כמו שהייתה **ההקרבה** פעם אופן העבודה הטבעי, ואחרי כן **התפילה**, הרי כיום אופן העבודה הטבעי הוא **הלימוד**.

ולכן, ללימוד הלכות בית המקדש - כן, בוודאי. אבל לחדש את העבודה ממש - כאן יש מעצורים פנימיים.

האם זה אומר שאין לנו דרך של שיקום?

אולי יש. הייתי רוצה להעלות את האפשרות הבאה.

* * *

הקרבנות, התפילה ואפילו הלימוד נעשו כולם כיום יבשים מעט; כבר אין הם "טבעיים" כמו שהיו, אלא דורשים **עבודה ותיקון** כדי לקבל חיות.

אפשר לקבוע כלל, שכל מה שהיה פעם טבעי, נתון-במתנה - נעשה כיום, לאחר "נסירת" האדם מבוראו, לזקוק לעבודה (ראה "תום ומדע", מאמרי הראיה א'). ונזכיר שוב: כל מה שהיה בעבר מובן מאליו בתור קולקטיבי, קיבוצי, חייב לעבור כיום דרך המאמץ האישי והעבודה האישית.

נחזור לשלוש הפעילויות: קרבן, תפילה, לימוד, ונתקדם מן הסוף להתחלה. אפילו הלימוד, עם כל היותו "טבעי", זקוק לעבודה. כי הלימוד יכול להיות לימוד חיצוני, יבש; חלק ניכר מן הלימוד האקדמי הוא כיום כזה. העמקת הלימוד פירושה להביא אותו לדרגת התבוננות, עיון, שהייה, "כניסה לתוך התיבה" (הבעש"ט), הזדהות.

הלימוד באופן זה יכול לפתוח צינורות בנפש, ולהעלות גם את **התפילה** מתפילה סתמית להשתפכות הנפש, לריכוז כל כוחות הנפש, לעליית הנפש למקום חדש, לתפילה העושה פירות (וראה "קונטרס התפילה" לאדמו"ר האמצעי, חב"ד).

והתפילה הפנימית - יכולה לפתוח פתח לעבודת **הקרבת**. הלא עצם התפילה העמוקה היא כבר מסירת נפש, יציאה מן הכלים הגשמיים, כעין קרבן.

למעלה מזה, אולי ממצב מודעות גבוה יותר נוכל לראות את אחדות כל החיים, נוכל לראות כיצד החיים כולם הם נהר חיות אחד המתחלק לאינספור פלגים (ראה אורות הקודש ב, שנט, "נשמת האדם והברואים": "רק למראה עיניים כל מין וכל פרט הוא מצוי בפני עצמו, העין החודרת רואה לבת חיים גדולה, מאוחדת באדם הכללי לכל פלגיו, שבתוכם חילופי מדרגות רבות..."). וממבט זה, מה שנראה כנטילת חיים ואכזריות אינו אלא היאספות החלק אל הכל, והורדת ברכה מן המקור.

* * *

אבל נראה לי שתמורה כה עמוקה בלימוד, בתפילה ובהבנת הקרבן היא רחוקה וקשה; למעשה כרגע היא נראית כעניין ליחידים בודדים ומיוחדים במסלולם האישי, והרי חזרת עבודת בית המקדש היא כללית, ציבורית, ועליה להיות מקובלת על כלל הציבור ולייצג אותו.

אלא שראינו לעיל שה"מנוע" לכל התהליך ההיסטורי היה הארות א-להיות. עלינו לצפות שהצעד הבא יהיה הופעת אור חדש על ציון ובעולם, לתוך הכלים שהכינו יחידים בעבודתם בכל הדורות. ואז - מי ידע מה יאמר לנו, מה יצווה עלינו ומה יאפשר לנו אותו אור חדש. אולי נבין את הקרבנות מן החי מחדש. אבל - אולי - יאמר לנו אותו אור חדש שמעתה מה שיעלה לרצון יהיו מנחות מן החי, "לעתיד לבוא כל הקרבנות בטלים חוץ מקרבן תודה", "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות".

ומי יודע, אולי אותו "לעתיד לבוא" כבר אינו רחוק מאיתנו כל-כך?